

J. Luchtman, *Reis mar Engeland in 1772*, P. Hoftijzer, J. van Waterschoot, ed. (In den Houttuyn III; Leiden: Burgersdijk & Niernans, 1995, 39 blz., f19,50, ISBN 90 75089 03 1).

Toen de achttiende-eeuwse Leidse boekhandelaar Johannes Luchtman voor zaken naar Engeland ging, hield hij een gedetailleerd reisverslag bij. De gebroeders Samuel en Johannes Luchtman dreven samen één van de meest succesvolle boekhandels van de Nederlandse Republiek en verbleven geregeld in het buitenland om contacten te onderhouden en aankopen te doen. De reisdagboeken die van beide broers zijn overgebleven, bevinden zich in de bibliotheek van de Koninklijke vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels in Amsterdam. Uitgeverij Burgersdijk & Niernans heeft in haar reeks *In den Houttuyn*, een serie bronnenuitgaven over Leidse cultuurgeschiedenis, het reisverslag van Johannes Luchtman opgenomen.

Hoewel Johannes Luchtman naar Engeland ging om zaken te doen, komt de lezer van zijn reisverslag nauwelijks iets te weten over de internationale boekenmarkt. In de inleiding tot deze bronnen opperen Paul Hoftijzer en Jos van Waterschoot dat Johannes' verslag misschien vooral was bedoeld voor de huiselijke kring. Het lijkt inderdaad onwaarschijnlijk dat Johannes beroepshalve een verslag bijhield. Hoewel hij enkele keren plichtmatig vermeldde dat hij 'eenige boekverkoopers' had bezocht of 'affaires' had gedaan, wijdde hij zich liever aan beschrijvingen van de Londense bezienswaardigheden of de Engelse natuur. Volgens de samenstellers geeft de bron dan ook vooral een 'boeiend beeld van het reizen in Europa in de tweede helft van de 18e eeuw'.

Johannes Luchtman onderscheidde zich tijdens zijn reis weinig van de moderne toerist die tegenwoordig Londen bezoekt. In zijn verslag beschreef hij nauwkeurig alle bezienswaardigheden die vandaag nog steeds op het programma van de meeste bezoekers staan: de fluistergalerij in St. Pauls' Cathedral, de graven van bekende Engelsen in Westminster Abbey, de Tower of Londen. Hiernaast ging hij lekker eten in de herberg of bij Nederlandse kennissen op bezoek. Ook een voorstelling van Shakespeares Macbeth lijkt Luchtman niet beroepsmatig te hebben bezocht. Hij vermeldde er slechts over dat het er 'opgestampt vol' was, en dat hij er geen zitplaats kon krijgen.

Ook tijdens zijn bezoeken aan Oxford, Cambridge of Eton kabbelt het verhaal voort. Luchtman bewonderde de colleges van de universiteiten van Oxford en Cambridge, en gaf als commentaar op de Radcliffe bibliotheek in Oxford slechts dat 'die in een gebouw staat als de Mare kerk', een protestantse kerk in Leiden. Ook tijdens zijn bezoek aan Cambridge noemt hij weliswaar een ontmoeting met boekverkopers maar wijdt hij verder uit over de schoonheid van Cambridge en het omliggende landschap.

Luchtman's verslag leest lekker weg en is soms vermakelijk. Zo schrijft Johannes nadat hij een kerkdienst van de in de achttiende eeuw zeer populaire predikant James Fordyce heeft bezocht: 'Hier predikte Dr. Fordyce, een zeer bekwaam man, wiens gaven onvergetelijk fraai waren, en wiens yver zyn geheele preek door uitblonk. Ik verstond er niets van...'. Ook geven Johannes' beschrijvingen van de hobbelige wegen, het uitzicht van St. Pauls' Cathedral, en de brand in de buurt van zijn tijdelijke adres in Londen hier en daar een levendige indruk van het achttiende-eeuwse Engeland.

De redacteuren hebben het verslag voorzien van nieuwe interpunctie, waar nodig een nieuwe paragraafindeling, en fouten, verschrijvingen en afkortingen zijn verbeterd of aangevuld. Ook is het verslag voorzien van een groot aantal voetnoten. De samenstellers hopen dat de voetnoten de lezer niet te veel afleiden. Het tegendeel is echter waar. wat het verslag vooral interessant maakt, is de gedetailleerde informatie in de voetnoten. Door de voetnoten komt de lezer te weten wat er zo bijzonder was aan de door Luchtman bezochte voorstelling van *Macbeth*: volgens een voetnoot zag hij de voorstelling in Drury Lane Theatre en werd de hoofdrol moge-

lijk vervuld door de beroemde David Garrick. Dankzij de voetnoten krijgt de lezer ook hier en daar een indruk van Johannes' zakelijke bezigheden in Engeland, aangezien deze uitgebreide informatie verschaffen over de boekverkopers die Johannes hier en daar terloops in zijn verslag noemt.

Johannes Luchtmans' verslag doet nog het meest denken aan een lange, niet zeer persoonlijke brief aan de lezer. Tekenend hiervoor is zijn vertrek uit Engeland. Wegens een onverwachts ziekbed van zijn dochter ging hij zes dagen eerder naar huis, waar hij tot zijn 'grootte blydschap myn lieve Jetje merkelyk beter' aantrof. Ook hieruit wordt de indruk versterkt dat het verslag vooral was bedoeld voor privé-doeleinden. Wellicht schreef Luchtmans zijn verslag louter omdat hij daar plezier in had. Als publicatie is dit verslag in ieder geval een plezier om te lezen.

Shirley Haasnoot

G. Paape, *Mijne vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap*, P. Altena, ed. (Egodocumenten XI; Hilversum: Verloren, 1996, 159 blz., f29,-, ISBN 90 6550 141 X).

Tenminste één zinsnede uit de autobiografie in brieven van de Delftse patriot Gerrit Paape (1752-1803) mag strikt letterlijk worden genomen: zijn 'overheerschende, en volstrekte onwederstandlijke geneigdheid om te schrijven' (148). Geen wonder dat zijn vrouw hem zelfs in hun Duinkerke ballingschap nog geen half uur per dag zag. Zal er ooit een volledige bibliografie van Paapes vaak anoniem of onder schuilnaam verschenen publicaties kunnen worden samengesteld? Paape zelf, opgeleid als plateelschilder maar van lieverlee ambtenaarte, broodschrijver en politiek activist geworden, leefde in elk geval voor zijn boeken, en voor het dichten, vertalen en schrijven. Lectuur en publicaties zijn op bijna elke bladzijde van zijn autobiografie prominent aanwezig, en Paape geeft zich veel moeite ons van zijn literaire gaven te overtuigen.

In zijn inleiding stelt Altena dat Paape hier als wereldvreemd, 'verslaafd schrijfbeest' poseert terwijl hij in werkelijkheid met zijn neus bovenop de politieke actualiteit zat. Het een sluit het ander echter niet uit. Zoveel blijkt wel uit Paapes levensverhaal, dat lezen en schrijven zijn persoonlijke weg vormden om zich de actualiteit toe te eigenen en zijn politiek activisme vorm te geven. Een vergelijking met dwangschrijvers als Luther of Marx dringt zich hier op. Maar in zijn ballingschap te Antwerpen, Brussel en Duinkerke, zonder enige uitkering van overheidswege, was het werk in zijn 'boekenfabriek', naast enig commissieloon als boekhandelsagent, tevens Paapes enige mogelijkheid om voor zijn gezin een boterham te verdienen. En die was bepaald niet dik belegd. In zijn ijver om Paapes tekst te deconstrueren en de 'doortrapte arge-loosheid' van de schrijver te ontmaskeren heeft de inleider soms de neiging de harde realiteit van de ballingschap te minimaliseren. De politieke strategie waaruit Paapes autobiografie voortkwam, overlapt nu eenmaal zijn alledaagse levensgang. Zo kon het lot van de persoon Paape voor anderen een diepere, collectieve betekenis krijgen.

Paape was zeker een meester in de samenstelling van gecompliceerde teksten met meerdere betekenislagen. In dit geschrift valt dat goed te zien. Reeds de structuur stelt de nodige raadsels: een reeks brieven, doorregen met ellenlange gedichten van Paape en anderen, en lijsten boeken daartussenin. Bovendien is de materiële autobiografie doorspekt met een traktaat over de levenskunst die Paape huldigt, door Altena als een mengvorm van Stoa en Verlichting geïdentificeerd: 'wel denken en wel leven' (75), dat wil zeggen een goed humeur bij tegenslag, zelfredzaamheid, onafhankelijkheid van oordeel, vrijheidszucht, burgerzin, strijd tegen elke vorm van tirannie.